

ҲАМИДОВ ХАЙРУЛЛА

Филология фанлари доктори, доцент, ТДШУ

Бир ҳикоянинг икки таржимаси**Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-03-03>**

Аннотация. Ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб бадий таржима шарофати билан ўзбек миллий адабиёти жаҳон адабиёти дурдоналари билан бойиб боргани каби, ўзбек адабиёти намуналари ҳам бошқа тилларга таржима қилиниб, дунёнинг кўпчилик мамлакатларида ўз ўқувчиларини топишга улгурди. Жумладан, ўтган салкам ўттиз йил мобайнида Туркияда ўзбек адабиётига бўлган қизиқиш янада кучайди. Қисқа давр ичида ўзбек адабиётининг ўнлаб дурдона асарлари хорижий тиллар, жумладан қардош турк тилига ўгирилиб, адабиётимиз ихлосмандларига армуғон этилди. Тили, тарихи ва маданияти бир-бирига жуда яқин ўзбек ва турк халқлари ўртасидаги дўстлик, қардошлиқ ришталари бадий таржима орқали янада мустаҳкамланди. Турк адабиёти хазинаси атоқли ўзбек адибларининг машҳур асарлари билан бойиди. Жумладан, таниқли ўзбек адиби А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён”, Ойбекнинг “На-воий” романлари қаторида Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари ҳам туркчага ағдарилиб, нашр этилди. Бу ўз-ўзидан таржимашунослик фанига катта материал берди. Бадий таржималарни танқидий кўриб чиқиш, уларнинг бадий савияси, сифатини баҳолаш ва таржимон маҳорати қирраларини ўрганиш масалалари кун тартибига қўйилди. Ушбу мақолада Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг туркча таржималарида учрайдиган муаммоли ўринлар кўриб чиқилади ва амалиётда юзага келган муаммоларга қисман йечим изланади. Жумладан, икки қардош тил орасида таржима қилишнинг афзалликлари билан бир қаторда ўзига яраша мураккабликлари борлиги, таржимада “сохта эквивалентлар” муаммоси сақланиб қолаётганлиги, ўзбек ва турк тилларининг бир тил оиласига мансублигига қарамай кўпчилик лектик-фразеологик бирликларнинг келиб чиқиш нуқтаи назаридан фарқлилик касб этиши, бадий асарларни ўгиришда таржимондан ўта эҳтиёткор бўлишни қатъий талаб қилиши зарурлиги алоҳида таъкидланади.

Таянч сўз ва иборалар: бадий таржима, аслият, контекст, услуб, адабий манера, ўзаро яқин тиллар, сўз танлаш, сохта эквивалент, мақол, фразеологизм.

Аннотация. Благодаря художественному переводу с 90-х годов прошлого века узбекская национальная литература обогатилась шедеврами мировой литературы, а образцы узбекской литературы переводились на языки мира и успели найти своего читателя во многих странах. В частности, за последние тридцать лет возрос интерес к узбекской литературе в Турции. За короткий срок десятки шедевров узбекской литературы были переведены на иностранные языки, в том числе и на братский турецкий язык, и подарены любителям нашей литературы. Узлы дружбы и братства между узбекским и турецким народами, язык, история и культура которых очень близки друг другу, еще больше укрепились благодаря художественному переводу. Сокровищница турецкой литературы пополняется самыми известными произведениями узбекских писателей. В частности, среди произведений известного узбекского писателя А.Кадыри «Минувшие дни», «Скорпион из алтаря», Айбека «Навои», были переведены на турецкий язык и опубликованы рассказы Абдуллы Каххара. Это само по себе давало большой материал для науки переводоведения. На повестку дня были поставлены вопросы критического рецензирования художественных переводов, оценки их художественного уровня и качества, изучения переводческого мастерства. В данной статье рассматриваются проблемы в турецких переводах одного рассказа Абдуллы Каххара, изыскивается частичное решение проблем, возникших на практике. В частности, преимущества перевода между двумя родственными языками имеют свои сложности, проблемы, связанные с «ложными эквивалентами» остаются при переводе, несмотря на то, что узбекский и турецкий языки принадлежат к одной языковой семье, подчеркнуто, что это требует от переводчика особой осторожности при переводе художественных произведений.

Опорные слова и выражения: художественный перевод, оригинал, контекст, стиль, литературная манера, родственные языки, выбор слова, «ложный эквивалент», пословица, фразеология.

Abstract. Thanks to literary translation since the 90s of the last century, Uzbek national literature has been enriched with masterpieces of world literature, and samples of Uzbek literature have been translated into other languages and managed to find their readers in many countries of the world. In particular, over the past thirty years, interest in Uzbek literature has increased in Turkey. In a short time, dozens of masterpieces of Uzbek literature were translated into foreign languages, including the fraternal Turkish language, and presented to lovers of our literature. The bonds of friendship and brotherhood between the Uzbek and Turkish peoples, whose language, history and culture are very close to each other, have been further strengthened thanks to literary

translation. The treasury of Turkish literature is replenished with the most famous works of famous Uzbek writers. In particular, among the works of the famous Uzbek writer A. Kadyri "Bygone Days", "Scorpion from the Altar", Abek "Navoi", stories by Abdulla Kahkhar were translated into Turkish and published. This in itself provided great material for the science of translation studies. The issues of critical review of literary translations, evaluation of their artistic level and quality, and the study of translation skills were put on the agenda. This article discusses the problems in Turkish translations of a story by Abdullah Kahhar, seeks a partial solution to the problems that have arisen in practice. In particular, the advantages of translating between two related languages have their own difficulties, the problems associated with "false equivalents" remain in translation, despite the fact that the Uzbek and Turkish languages belong to the same language family, it is emphasized that this requires the translator to be especially careful when translation of works of art.

Keywords and expressions: literary translation, original, context, style, literary manner, related languages, word choice, "false equivalent", proverb, phraseology.

Кириш. Ўзбек адабиёти дурдоналарининг хорижий тилларга таржима қилиниши ва уларнинг жаҳон адабиёти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаши бугунги кунда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Дарҳақиқат, халқлар орасидаги маданий кўприк ҳисобланган бадий таржима айни тил оиласига мансуб, тили, урф-одат, миллий анъаналари бир-бирига яқин ўзбек ва турк халқлари орасидаги дўстлик ришталарининг янада мустаҳкамланишига кўмак бериб келмоқда. Албатта, бунда таржималарнинг сифати, уларнинг бадий савияси, асл нусхадаги миллий руҳни қайта яратишда таржимон маҳорати муҳим омил ҳисобланади.

Ушбу мақолада атоқли ўзбек адиби Абдулла Қаҳҳор қаламига мансуб "Ўғри" ҳикоясининг туркча таржималарида учрайдиган муаммоли ўринлар кўриб чиқилади ва амалиётда юзага келган муаммоларга қисман йечим изланади. Жумладан, икки қардош тил орасида таржима қилишнинг афзалликлари билан бир қаторда ўзига яраша мураккабликлари борлиги, таржимада "сохта эквивалентлар" муаммоси ҳануз сақланиб қолаётганлиги, ўзбек ва турк тилларининг бир тил оиласига мансублигига қарамай кўпчилик лектик-фразеологик бирликларнинг келиб чиқиш нуқтаи назаридан фарқлиқ касб этиши бадий асарларни ўгиришда таржимондан ўта эҳтиёткор бўлишни қатъий талаб қилиши зарурлиги алоҳида таъкидланади.

Мақсад ва вазифалар. Мақоланинг мақсади бадий таржимада муаллиф услубининг қайта яратилиши муаммосини таниқли ўзбек ёзувчиси А.Қаҳҳорнинг "Ўғри" ҳикоясининг турк тилига қилинган икки таржимаси асосида кўриб чиқиш, таржима сирасида ижодкорлар диққатидан четда қолган баъзи хусусларни таъкидлаш ва баҳоли қудрат тавсиялар беришдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун тадқиқот олдида ҳикоя таржимасида сўзларнинг қандай танлангани, ижодкорларнинг бадий тасвир ва ифода воситаларидан қай даражада фойдаланганини кўрсатиш, аслиятда қўлланилган мақол, матал ва бошқа турли фразеологик бирликларнинг нечоғли ўгирилганлиги, ўзбек ва турк тиллари орасида бадий таржиманинг осон томонлари ва тилларнинг ўзаро яқинлигидан келиб чиқадиган чигалликларнинг сабабини ёритиш вазифаларини қўйилган.

Методлар. Тадқиқотни амалга оширишда тавсифий, таҳлилий ва таҳлилий-қиёсий методлардан фойдаланилди. Дарҳақиқат, ушбу мақола учун материал сифатида олинган "Ўғри" ҳикояси¹ турк тилига икки марта: илк бор 2010 йилда туркиялик ижодкор Фелиз Демиржи томонидан², иккинчи марта, орадан бир неча йил ўтиб, Ўткир Ҳошимовнинг "Дунёнинг ишлари" қиссасини турк тилига таржима қилиб танилган муаллим Моҳир Унли томонидан³ таржима қилинган. Қуйида бу икки таржима варианты фаннинг турли нуқтаи назарларидан кўриб чиқилади.

¹ Қаҳҳор Абдулла; Ҳикоялар. – Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. www.zyouz.com.

² Kahhar A., Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. – Tashkent, Mumtoz so‘z, 2010.

³ Kahhar A., Hırsız, Çeviren Mahir Ünlü. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/komik-f-kralar/44-secilmis-yazilar/3860-abdullah-kahhar-hirsiz-hikaye>.

А.Қаҳҳорнинг “Ўғри” ҳикояси таржимасининг миллийликни акс эттирувчи жиҳатлари предмет сифатида олинган тадқиқот жараёнида аслият ва таржима матни таҳлил қилиниб, қиёсланар экан, ўзбек ва турк тилларининг изоҳли луғати, икки тилли (туркча-ўзбекча, ўзбекча-туркча, туркча-русча ва русча-туркча) ҳамда турли энциклопедик луғатлардан¹ фойдаланилди. Шунингдек, асарнинг асл нусхасидан келтирилган мисоллар ўзбекча таржимаси билан бирга берилиб, лозим топилган ўринларда муаллиф таклиф этган таржима вариантлари ҳам бериб ўтилди.

Эришилган натижалар: Ўзаро яқин тиллар орасида таржимани амалга ошириш ташқаридан қараганда осондек кўринса-да, тажриба бир талай мураккабликлар борлигини кўрсатмоқда. Дарҳақиқат, тиллар яқин ёки узоқ бўлишидан қатъий назар, таржима жараёнида ижодкор бирданига икки маданият, икки тилнинг сўз ва образлари устида иш олиб борар экан ҳар сафар бегона сўзлардан қайси бирини ўгириб, таржима матнига ўтказиш мумкинлиги, агар мумкин бўлса сўз ёки образ бегона негизда ўз ўрнини топа олиши ҳақида ўйлаб кўриши керак.

Маълумки, ҳар бир тилнинг ўз қонуниятлари бўлади. Бир тилда табиий жаранглаган сўз, ибора, бошқа тилга сўзма-сўз ўтирилганда, жарангсизлашиши, жумла эса оғирлашиб қолиши мумкин. Демак, таржимоннинг қайсидир сўзни ташлаб юбориши, жумлани соддалаштириши ёхуд фикрнинг китобхонга аслият каби тушунарли бўлиши учун ниманидир қўшиши, ҳатто жумлани ортиқча безаб юбориши ҳам сир эмас. Бундай вазиятда таржимон муаллиф матнига тузатиш кирита олмайди. Зеро муаллиф ўз муддаосини текис синтактик ва куруқ луғат воситалари билан эмас, она тилининг бадиий сўз, образ ва мураккаб синтактик қурилмалари воситасида ифодалайди. Таржимон эса муаллиф билан ҳамнафас бўлиши, асарнинг ҳар бир заррасини муаллиф кўзи билан кўриши, уни муаллиф сингари ҳис этиши, тилнинг асосий унсури бўлган сўзни ўз она тилидан излаб топиши керак. Бу борада Ғ.Саломов шундай ёзади: “Бадиий адабиёт учун ғоятда муҳим бўлган кўрсаткичлар: бадиийлик, образ ва образлилик, мажоз ва мажозийлик – барчаси сўз замирида яширинган бўлади ва сўз орқали реаллашади². Дарҳақиқат, бадиий таржимада сўзни тўғри танлаш учун санаб ўтилган талабларга амал қилиш лозим. Мисолларга мурожаат қиламиз:

“*Кампир тонг қоронғисида хамир қилгани туриб хўкизидан хабар олди*”. “Ўғри” ҳикояси ана шу жумла билан бошланади.

1-таржима (Ф.Демиржи): *Tan ağarırken yaşlı kadın, hamur yog 'urmak üzere kalktığı sırada öküzün yokluğunu fark etti* (Сўзма-сўз тескари таржимаси: “*Tong oqarayotganda keksa ayol xamir yo 'g 'irish uchun turganida ho 'kizning yo 'qligini sezib qoldi*”).

2-таржима (М.Унли): *Yaşlı kadın sabahleyin alaca karanlıkta hamur yog 'urmak için kalktığına öküzünün başına gelenleri öğrendi* (Сўзма-сўз тескари таржимаси: “*Keksa ayol erta tong nim qorong 'isida xamir yo 'g 'irish uchun turganida ho 'kizining boshiga nimalar kelganini o 'rgandi*”).

Иккала таржимада ҳам аслиятдаги мазмун бера олинган. Шунга қарамай, “тонг қоронғиси” бирикмаси 1-таржимада “*tan ağarırken*” (“тонг оқараётганда”) деб, 2-таржимада эса янада аниқлаштирилиб “*sabahleyin alaca karanlıkta*” (“ерта тонг ним қоронғисида”) деб берилган. Бироқ 1-таржимада “хўкизидан хабар олди” бирикмаси “*öküzün yokluğunu fark etti*” (“хўкизнинг йўқлигини сезиб қолди”) шаклида аслиятдаги фикр ривожлантириб берилган. 2-таржимада маъно бошқа томонга “бурилиб” кетган: таржимон “хўкизидан хабар олди” бирикмасини “*öküzünün başına gelenleri öğrendi* (хўкизнинг бошига нималар келганини ўрганди) дея ўгириб ўзича ижод қилмоқчи бўлган. Чунки, бундай ҳолатда китобхон нотоғри фикрга бориши, масалан “хўкиз ҳаром ўлиб қолган, ёки сўйиб ташлаб кетилган” деб ўйлаши ҳам мумкин.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –М.: “Рус тили”, 1981; *Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, 1.-2. Ciltler.* – Ankara, 1998; *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Moskva, «Russkiy yazık», Multilingual.* – İstanbul, 1995; *Büyük Türkçe-Rusça Sözlük, Moskva, «Russkiy yazık», 1977, Multilingual.* – İstanbul, 1994; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б., «Адабиётшунослик терминларининг русча - ўзбекча изоҳли луғати», Т., 1983.

² Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари, Т., “Ўқитувчи”, 1983. – Б.73.

Маълумки, сўз маъноси контекст ичида очилади. Бадиий таржимада муаллиф яратган образлар ва асар сюжетида ташқари, ёзувчининг ижодий шахсияти, услуби, адабий манерасининг қайта яратилиши ҳам талаб этилади. Таржимоннинг истеъдоди муаллифи манерасини ўзида ижодий мужассамлантира олганлигида намоён бўлади.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида мақол ва ибораларнинг ўрни бўлакча. Ҳатто айрим ҳикоялари мақол-эпиграф билан бошланади. Буни “Ўғри” ҳикоясида ҳам кўриш мумкин. Ҳикоя “*Отнинг ўлими, итнинг байрами*” мақоли билан бошланади. Турк тилида ушбу мақолнинг аниқ эквиваленти бўлмагани учун иккала таржимон ҳам уни бир хил, сўзма-сўз ўгирган: “*Atın ölümü, itin bayramı*”. Бу ерда сўзма-сўз таржима ўзини тўла оқлаган, “баҳона”да турк паремиологияси битта мақолга бойиган, дейиш мумкин.

Икки саҳифадан иборат “Ўғри” ҳикоясида фразеологизмларни ҳисобламаганда, ўндан ортиқ мақол, матал ёки мақолга тенг афористик бирикма ишлатилганига гувоҳ бўламиз. Масалан, ҳикоянинг иккинчи жумласи: “*Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho ‘kizi yo ‘qolmasin*”. Адиб халқ тилидан ўзлаштирган, мазмунан мақолга тенглаша оладиган афористик жумлада ўша даврларда камбағалнинг бор-буди бир хўкиз бўлгани, агар ундан ҳам маҳрум бўлса, холи хароб бўлиши алоҳида таъкидланади. Ушбу мақолни Ф.Демиржи “*Çiftçinin evi yanarsa yansın öküzü yok olmasın*” шаклида ҳижжалаб ўгирган. Ҳатто ўзбекча “йўқолмоқ” феъли туркчада “кайболмақ” бўлиши, таржимада қўлланилган “ёк олмақ” шакли эса “йўқ бўлиб кетмоқ” эканлигига эътибор бермаган. М.Унли эса жумлани аслиятга мос тарзда ихчам, оҳангдор, Қаҳҳорга ўхшаш услубда талқин қилган: “*Çiftçinin evi yansın, öküzü kaybolmasın*”.

Баъзида турк таржимонлари жумлаларни нафақат сўзма-сўз, ҳижжавий таржима қиладилар, балки ўзбекча мақол ёки иборани тушунмасдан, турли “янги нарса”лар ўйлаб топадиларки, бундай муносабатни оқлаш мумкин эмас. Масалан, ўзбекларнинг машҳур “Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан” мақоли “Ўғри” ҳикоясида жуда ўрнида ишлатилган (А.Қаҳҳор уни қуйидагича берган: *Ўйнашмагин арбоб билан, сени урар ҳар боб билан*). Ҳозирги турк тилида “бир ишни яхши биладиган” маъносидаги “erbar” (ар. erbâb) сўзи (*Her işi erbabından sormalı* – Ҳар қандай ишни устасидан талаб қилиш керак)¹ ва “мавзу, хусус” маъносидаги эскирган “bar” (ар. bâb) сўзи (*Bu bapta malumatım yoktur* – бу борада ҳеч қандай маълумотга эга емасман)² жуда яхши маълум. Ф.Демиржи машҳур ўзбек мақолини туркчага “*Muhabbeteki yerbâbla, seni vurur her bâb ile*” деб ўгирган³ (агар у сўзма-сўз тескари таржима қилинса, “Мухаббатдаги арбоб билан, сени урар ҳар боб билан” бўлади)⁴. Мақол таржимаси турк ўқувчисига тушунарли бўлмаслиги ва турк ўқувчисини чалкаштириши тайин. Агар мақол сўзма-сўз ўгирилса ҳам, турк китобхони мақолнинг маъноси аён бўлар еди. Ҳикоянинг иккинчи таржимасида мақол “*Oynaşma sen yerbar ile, vurur seni her kapıda*” (сўзма-сўз: *Ўйнашма сен арбоб билан, сени урар ҳар эшик олдида*) деб берилган. Умумлаштириладиган бўлса, таржималарда ўзбек мақоли ўзининг муносиб ифодасини топмаган.

Қиёслаш мақсадида “Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан” мақоли Одил Ёқубовнинг “Адолат манзили” романида ҳам бир неча ўринда қўлланилганини таъкидлаш жоиз (Қаранг: 59-, 75- ва 128-бетлар)⁵. Романда бир ўринда ушбу мақол “*Her gördüğünüz sarıklıyı hoca, her gördüğünüz sakallıyı babanız zannetmeyin...*”⁶ деб берилган (сўзма-сўз тескари таржимаси: “*Ҳар кўрган саллаликни домла-имом деб, ҳар кўрган соқолликни отам деб ўйламанг*”). Кўриниб турибдики, таржима вариантнинг ўзбекча матндаги мақолга ҳам, контекстга ҳам ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ёки яна бир ўринда худди шу мақол “ – *Жон болам!*

¹ Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, 1.-2. Ciltler. – Ankara, 1998. – Б.217.

² Türkçe Sözlük, TDK, 9. Baskı, 1.-2. Ciltler. – Ankara, 1998. – Б.717.

³ Kahhar A., Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. –Toshkent, Mumtoz so‘z, 2010. – В.42.

⁴ Turk tilida “muhabbet” so‘zi “muhabbat” va “do‘stona suhbat” ma‘nosida qo‘llaniladi.

⁵ Ёқубов Одил. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик, 1-жилд. Адолат манзили, роман. – Тошкент: Шарк, 2005. – 178 б.

⁶ Yakuboğlu Adil. Adalet Menzili, Türkçesi D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – S.72.

Уришмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан”¹ жумласи таркибида қўлланилган ва туркча таржимада “*Sanım oğlum! Kurduñ ağzına giren bütün çıkmazmış*”² шаклида ўғирилган (сўзма-сўз: “*Жон болам, бўрининг оғзига кирган бутун чиқмас емиш*”). Аслият мазмуни таржимада қисман акс етган.

“Адолат манзили”нинг яна бир саҳифасида мақол кўйидаги кўринишда учрайди: *Олишмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан*³. А.Батур уни кўйидагича ўғирган: *Bekçiyle polisten dost, it derisinden post olmaz demişler*⁴ (тескари ўғирилса, “*Қоровул билан полиция ходимидан дўст, ит терисидан пўстин бўлмас*” бўлади). Бу ерда ҳам ўзбекча мақол ишончли берилмаган.

Юқоридаги далиллар турк таржимонлари (Аҳсан Батур, Филиз Демиржи ва Моҳир Унли)нинг ёдларига ўз тилларида машҳур “*Davacın hakimse, yardımcın Allah olsun*” (сўзма-сўз: “Агар даъвойинг қозига нисбатан бўлса, сенга Аллоҳдан бошқа ҳеч ким ёрдам бера олмайди”, яъни “Додингни худога айт”) ёки “*Usta yanında perende atılmaz*” (сўзма-сўз: “Уста мерган турган жойда парранда отиб бўлмайди”) мақоллари келмагани ёки уларнинг таржима ишига ижодий ёндашмаганликларини кўрсатмоқда.

Юқоридаги фикрларни тасдиқлаш учун О.Ёқубовнинг “Адолат манзили” романида қўлланилган бир мақолни келтириш мақсадга мувофиқ: “*Онанингни ўйнаши қози бўлса дардингни кимга айтасан*”⁵ ушбу мақолнинг том муқобили юқоридаги “*Davacın hakimse yardımcın Allah olsun*” ҳисобланади. Бироқ Аҳсан Батур уни “*Ananın oynaşı kadı ise derdini kime anlatırsın*” деб сўзма-сўз таржима қилган.

Мақол ёки маталларни таржима қилишда, дастлаб уларнинг образлиги, миллийлигига эътибор берилади. Ўзбек ва турк тиллари бир оилага мансуб тиллар бўлгани боис уларнинг мақол ва маталларида муштараклик борлигига қарамай, улар орасида баъзи фарқли жиҳатлар ҳам мавжуд. Бу ҳолат ушбу бирликларнинг шаклланишида миллатнинг характери, дунёқараши, урф-одатлари намоён бўлиши орқали юзага келади. Демак, асар қайси тилдан таржима қилинаётган бўлса, таржимон ўша халқнинг тарихи, маданияти, урф-одатлари, этнографик хусусиятларидан ташқари, мақол ва маталларнинг келиб чиқиши тарихидан ҳам хабардор бўлиш зарур.

Ҳар қандай мақол муайян шарт-шароитда пайдо бўлади ва уларда мужассам образлилик билан контекст ўртасида узвий боғлиқлик бўлади. Масалан, “Ўғри” ҳикоясида *Текинга мушук офтобга чиқмайди* ва *Қуруқ қошиқ оғиз йиртар* мақоллари бор ва турк тилида уларнинг муқобиллари мавжуд эмас. Албатта, уларни ўғириш учун сўзма-сўз таржима усулини қўллашдан бошқа чора қолмайди. Турк таржимони (Ф.Демирси) ҳам биринчи мақолни *Kedi güneşe bedava çıkmaz*⁶ деб, иккинчисини – *Kuru kaşık ağız yırtar*⁷ деб ўғирган. Аммо тузилган жумла услуб жиҳатдан ғализ (*Kedi güneşe bedava çıkmaz – Мушук бенул офтобга чиқмас*). Яъни, сўзма-сўз таржимадан маъно анлашилиб турган бўлса-да, уни ўрнига тушган деб бўлмайди. Тўғри, туркчада бундай гап бўлмаслиги мумкин. Лекин таржимон турк тилининг мақоллар хазинасини “ковлаштириб” ўтиришга еринган бўлса-да, лоақал ўзи тузган гапнинг ғализ чиққанлигини англаши ва ҳеч бўлмаганда *Kedi bile karşılığını almadan güneşe çıkmaz* деб ўғириши мумкин эди. Иккинчи таржимада М.Унли бу

¹ Ёқубов Одил. Тангланган асарлар. Тўрт жилдлик, 1-жилд. Адолат манзили, роман. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 75.

² Yakuboğlu Adil. Adalet Menzili, Türkçesi D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – S.93.

³ Odil Yoqubov ham o‘zbek xalqi nutqida qoliplashib, bir xil aytiladigan maqolni o‘zicha o‘zgartirib (“o‘ynashmagin” fe‘l shaklini “olishmagin” deb o‘zgartirib) qo‘llagan (B.25).

⁴ Yakuboğlu Adil. Adalet Menzili, Türkçesi D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – S.25.

⁵ Ёқубов Одил. Тангланган асарлар. Тўрт жилдлик, 1-жилд. Адолат манзили, роман. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б.21.

⁶ Kahhar A., Hikayeler, Çeviren Filiz Demirci. –Toshkent, Mumtoz so‘z, 2010. – S.42.

⁷ Kahhar A., Hırsız, Çeviren Mahir Ünlü. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/komik-f-kralar/44-secilmis-yazilar/3860-abdullah-kahhar-hirsiz-hikaye>.

камчиликни тузатган ва мақолни *Kedi bosh yere güneşe çıkar mı?* (Мушук бекордан бекор офтобга чиқадими) деб ўгирган. Иккинчи мақол иккала таржимада ҳам бир хил, сўзма-сўз берилган: *Kuru kaşık ağız yırtar*. Иккинчи мақолда сўзма-сўз таржима ўзини оқлаган, мазмун турк китобхонига етказа олинган. Бироқ Абдулла Қаҳҳор услуби, сўз ва ибораларнинг ифода қудрати, жумлага хос ширанинг туркча таржималарда қўнгилдагидек акс етмаганини тан олиш керак.

Таъкидлаш керакки, таржимон, аслиятдаги сўзларнинг бадий, услубий, миллий ва эстетик вазифасини ҳисобга олиши, сўзнинг маъносига диққат қилиши даркор, сўзларни айнан “қўчириш” ёки тушириб қолдириш мантикий узвийлик ҳамда бадииятга путур етказди.

Ўзбек халқи орасида машҳур “*Берганга битта ҳам кўп, олганга ўнта ҳам оз*” мақоли биринчи туркча таржимада “*Verene bir tane çok, alana da on tane azdır*”, иккинчи таржимада “*Verene bir çok, alana on bile az*” деб берилган. Иккала таржима ҳам ишончли чиққан, бироқ иккинчиси қисқа, лўнда бўлгани учун А.Қаҳҳор услубига мос тушган.

Таъкидлангани каби, Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида мақол қийматига ега бир неча афористик жумла кўзга ташланади. Бу адабиётшунослик тадқиқотларида Қаҳҳор фразеологияси, Қаҳҳор услуби деб ном олган. Шундай жумлалардан бири “*Фуқаронинг арзга борishi арбобнинг иззати бўлади*” (1-таржима: *Fakirin arza verishi yerbabının izzeti olur!* 2-таржима: *Vatandaşın derdini anlatması büyüklerin şerefindedir*) бўлса, иккинчиси – “*Уни бегим дегунча кишининг бели синар экан*” (1-таржима: *Anlaşıldı ki ona bey dedikçe kişinin belı incelirdi*. 2-таржима: *Anlaşıldı ki beyler beyliğini gösterene kadar adamın belı kırılmış*) жумлаларидир. Афсуски, иккала туркча таржимада ҳам ўзбекча залворли жумлалар аслиятга муносиб берилмаган.

“Ўғри” ҳикояси фразеологизмларга ҳам бой: *хатга тушмоқ, кўзлари жавдирамоқ, ақл ишонмаслик, кўздан кечирмоқ, умид багшламоқ, ҳаддан зиёд, пулнинг юзига қарамоқ, бўғинлари бўшашиб кетмоқ, пенюнаси шўр, “қозонни сувга ташлаб қўймоқ”, “тепа сочи тикка бўлмоқ”* каби. Мисол учун “*Бир қоп сомон, ўн-ўн бешта хода, бир арава қамши – уй, ҳўкиз топиши учун неча замонлар қозонни сувга ташлаб қўйиши керак бўлади*” жумласида адиб ўз фразеологизмини қўллаган¹. Аслият жумласи 1-таржимада “*Bir kap saman, on on beş tomruk, bir at arabası kamış, işte size bir yev yapılır. Bir öküz almak için kazanı suya kaç vakit salmak gerektiğini biliyordu*” шаклида, 2-таржимада “*Bir çuval saman, on on beş ağaç, bir kağı arabası kamış: Al sana yev. Öküz almak için ne kadar zaman yemeyip, içmeyip biriktirmek gerekiyordu*” шаклида берилган. Биринчи таржимада аслият жумласи шунчаки, сўзма-сўз ўгириб қўйилган. Таржимон “ортиқча” бош қотиришни истамаган. Иккинчи таржимада еса М.Унли ишга ижодий ёндашган, иборани ибора билан бермаган бўлса-да (*қозонни сувга ташлаб қўйиши – yemeyip, içmeyip biriktirmek*), аслият услуби, оҳанг ўз аксини таржимада тўла топган.

Биринчи таржимада “бир қоп сомон” бирикмаси “*bir kap saman*” деб ўгирилган. Таржимон “сохта эквивалент”га алданиб, “қоп” сўзини “кар” (идиш) деб ўгириб қўйган (сомоннинг идишга емас, қопга солинишини ўйлаб кўрмаган)². Иккинчи таржимада эса “қоп” сўзи “*çuval*” деб тўғри берилган.

Таржима жараёнида синоним ва маънодош сўз, ибораларни танлаш муаллифнинг сўз бойлиги ва бадий маҳоратини намойиш етувчи асосий омиллардан бири саналади. Муаллиф услубида синтаксис, интонация муҳим аҳамиятга эга, уларнинг таржимада тўла сақланмаслиги таъсирни сусайтиради. Таржимон сўз, образ ва жумла интонацияси устида тинимсиз иш олиб бориб, асарни таржима тилида қайта яратишда сўзма-сўз аниқликка берилмасдан, таржима учун ишончли услуб калитини топишга интилноғи лозим. Аммо

¹ Ушбу иборанинг русча муқобили “положить зубы на полки” дир.

² F.Demirci yana bir o‘rinda “soхта ekvivalentlik”ka “aldangan”. Masalan, “ola ho‘kiz” birikmasini “çok iyi bir öküz” (“juda yaxshi ho‘kiz”) deb o‘giran, ya‘ni u o‘zbekcha “ola” so‘zini “a‘lo” so‘zi bilan adashtirgan. Shu kabi, M.Unli ham bir o‘rinda o‘xshash xatolikka yo‘l qo‘ygan. U “og‘ilning eshigi” birikmasini “og‘lunin kapısı” (“o‘g‘linin eshigi”) deb ag‘dargan.

аслият интонатсиясини сақлаш таржимани сўзлар ва тиниш белгилари билан ўгириб қўйиш деган гап эмас. Гап шундаки, ҳеч бир тилнинг ҳатто энг бой луғати ҳам у тилнинг кенг имкониятлари, агар у аслият муаллифи услубига бўйсундирилмас экан, тўлақонли таржима яратилишига кафолат бўла олмайди.

“Ўғри” ҳикоясидан яна бир мисол: *Кечқурун Қобил бобо аминнинг олдига борадиган бўлди. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади, аминга қанча пул олиб борса бўлади. Берганга битта ҳам кўп, олганга ўн та ҳам оз. Чол-кампир кенгашиб, шундай қарорга келиди: бу чиқим охирги ва ҳўкизни бўйнидан боғлаб берадиган чиқим, шунинг учун пулнинг юзига қараши ақлдан эмас.*

Бир неча мақол ва ибора қўлланган ушбу парча турк тилига қуйидагича ўгирилган: *Akşama doğru Kabil Dede aminin yanına girebildi. Kuru kaşık ağzı yırtar, amine ne kadar parayla varmalıydı? “Verene bir tane çok, alana da on tane azdır”. Yaşlı adam ihtiyar karısına danışır şöyle bir karara vardılar: Bu son masraftı ve öküzin boynuna bağlanan paranın yüzüne bakmak akıl işi değil¹.* Парча таржимаси оригиналга жуда яқин чиққан, мақолларнинг сўзма-сўз таржимаси туркчада тушунарли, ишончли чиққан бўлса-да, таржимоннинг айрим хусусларга эътиборсиз бўлгани, сал шошилиб иш туггани сезилади. Чунончи, аслиятда Қобил бобонинг қишлоқ оқсоқоли, яъни аминнинг олдига боришга қарор қилганлиги (ҳали бормаганлиги) айтилган бўлса-да, таржимада чолнинг аминнинг қабулига кирганлигига урғу берилган. Ёки аслиятда “қанча пул олиб борса бўлади” дейилган бўлса, таржимада “қанча пул олиб бориши лозим эди” дейилади. Бундан ташқари, туркчага бир мансаб номи бўлган “амин” сўзи (хос сўз) сифатида таржимасиз ўгирилган. Туркларга нотаниш бўлган бу сўзга изоҳ берилмаган (амин – 1. Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли; 2. Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли; чоризм даврида Фарғона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли²). Парчадаги “Чол-кампир кенгашиб” бирикмасининг туркча таржимасини тескари ўгирсак қуйидаги дағал бирикма (“Кекса одам қари хотинига маслаҳат солиб”) юзага келади. “*Ҳўкизни бўйнидан боғлаб берадиган чиқим*” деганда адиб, «айтилган харажат қилингандан кейин ҳўкизнинг топилиши аниқ», яъни кафолат таъминланишини таъкидлаган, бироқ таржимон бу бирикмани ҳам сўзма-сўз, жўнгина қилиб ўгириб қўя қолган.

“Ўғри” ҳикоясида бир нечта дуо, алқов ибораларига ҳам дуч келади:

Ҳудо хайр берсин! – 1. Allah hayrını versin! 2. Hayrlısı Allah 'tan!;

Ҳудо ярлақазур! – 1. Allah 'ın yardımıyla! 2. Allah Affetsin!;

Кам бўлманг! – 1. Eksik olmayın! 2. Ben fakir adamım!

Ҳудо ажалга тўзим берсин! – 1. Allah ecele geçit vermesin! 2. Allah can sağlığı versin!;

Умумий қилиб айтганда “Ўғри” ҳикояси бошдан охир ижтимоийликка йўғрилган кучли бадий асар. Адиб икки саҳифага ўша давр жамиятига хос барча муаммоларни кудратли сўз воситасида сиғдира олган. Масалан, қуйидаги парчада ўша давр жамияти инсонининг ташқи қиёфаси, синфий жиҳати ўз аксини топган: “*Қобил бобо яланг бош, яланг оёқ, яқтакчан оғил ешиги ёнида туриб дағ-дағ титрайди, тиззалари букилиб-букилиб кетади: кўзлари жавдирайди, ҳаммага қарайди, аммо ҳеч кимни кўрмайди. Хотинлар ўғрини қарғайди, ит ҳуради, товуқлар қақағлайди. Кимдир шундай кичкина тешиқдан ҳўкиз сигишига ақл ишонмаслиги тўғрисида кишиларга гап маъқуллайди*”³. Қобил бобо портрети, унинг жисмоний ва руҳий ҳолати, қишлоқ аҳолисининг норозиликлари санъаткорона акс эттирилган ушбу кичик парча 1-туркча таржимада қуйидагича берилган: “*Kabil dede yalın baş, yalın ayak, ağılın kapısının yanında tir-tir titriyordu. Dizleri bükülüp bükülüp gidiyordu; gözleri karardı, herkese bakıyordu ama hiç kimseyi görmüyordu. Kadınlar hırsızı lanetlediler, it*

¹ Kahhar A., Hikâyeler, Çeviren Filiz Demirci, Tashkent, Mumtoz so‘z, 2010, s.41.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдди, 1-жилд: - Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.

³ Қаҳҳор Абдулла; Ҳикоялар. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. www.zyouz.com.

uluyor, tavuklar gıgırdanıyordu. Kimse bu kadar küçük delikten öküzün nasıl sığımış olabileceğine akıl sır yerdiremiyordu”¹.

2-таржима: “*Kabil dede yalın ayak, başı kabak, üzerinde uzun bir gecelikle oğlunun kapısının önünde durmuş, tir-tir titriyordu, Dizleri sanki bükülüp bükülüp kırılıyordu. Gözleri etrafa bakınıyordu. Herkese bakıyordu ama hiç kimseyi görmüyordu. Kadınlar hırsıza beddualar ediyordu. Köpek havlıyordu. Tavuklar gıdaklıyordu. Kimileri de bu kadar küçük delikten öküzün nasıl sığıdığına inanmadığı hakkında etraftakilere laf anlatıyordu”².*

Адиб ўз фикрини, ҳукмрон синф вакилининг оддий меҳнаткашларни масхаралашига бўлган нафратини кучли ҳажвга йўғрилган диалог воситасида ифодалайди: “*Амин чинчалоғини иккинчи бўғинигача бурнига тиқиб қулди. – Йўқолмасдан олдин бормиди? Қандақа ҳўкиз еди? – Ола ҳўкиз. – Яхши ҳўкизмиди ё ёмон ҳўкизмиди? – Қўш маҳали... – Яхши ҳўкиз биров етакласа кета берадимми? – Бисотимда ҳеч нарса йўқ... – Ўзи қайтиб келмасмикин?.. Биров олиб кетса қайтиб кела бер, деб қўйилмаган эканда!.. Нега йўғланади? А? Йўғланмасин...”³*

1-таржимаси: “*Amin parmağını ikinci boğumuna kadar burnuna sokup güldü. – Yok olmadan önce var mıydı? Nasıl bir öküzdü? – Ala öküz... – İyi öküz müydü, kötü öküz müydü? – Çift vaktinde... – Bu iyi öküz birisi iteklese gider miydi? – Yelimde ayağında başka bir şey yok... – Kendisi dönüp gelmez mi ki?.. Birisi alıp gitse dönüp geliver, deyip tembihlemedin mi yahu!.. Neden ağlanıyor? A? Ağlanmasın...”⁴* Юзаки қараганда, туркча таржима равон чиққанга ўхшайди. Аммо матнга чуқурроқ кириб борилса, таржиманинг қай савияда амалга оширилгани аён бўлади. Масалан, аслият парчасидаги “амин” сўзи таржимада бир реалия сифатида қолдирилган, аммо унга изоҳ берилмаган, “чинчалоқ” таржима қилинмаган, “йўқолмасдан” сўзи ҳам айнан (“йўқ бўлмасдан” деб) таржима қилинган. “Қўш маҳали” бирикмасини таржимон умуман тушунмаган (“қўш” сўзининг “қўш ҳўкиз”, “ер ҳайдаш” маъноларини билмаган). Бирикманинг маъносини англаш учун таржимоннинг ўзбек тилини билиши кифоя қилмайди. Ёки таржимон “етакламоқ” феълини ҳам ўзича “итеклемек” деб қолдирган (ҳолбуки, ҳозирги туркча луғатда бунақа феъл мавжуд эмас). Шунингдек, “бисотимда” сўзи ҳам “elimde ayağında” деб ногўғри ўгирилган, уни турк тилида “elde avuçta” деб бериш мумкин еди. Қолган жумлалар таржимаси ҳам талабга жавоб бермайди.

Диалогнинг 2-таржимаси қуйидагича: “*Muhtar küçük parmağını ikinci boğumuna kadar burnuna sokup güldü. – Kaybolmadan önce var mıydı? Nasıl bir öküzdü? – Ala öküz... – İyi öküz müydü yoksa kötü mü? – İkisi de... – İyi öküz, birisi tutup götürse gider mi? – Başka malım yok... – Kendisi dönüp gelmez mi acaba?.. Birisi alıp gittiyse geri dönsün, diye bırakmaz ya!.. Niye ağlıyorsunuz? Ne? Ağlamayın”⁵.* М.Унли диалогни яхши ўғирган. Таржимада муаллиф услуби деярли бера олинган, бироқ у ҳам “Қўш маҳали” бирикмасини тушунмаган (“İkisi de...” (маъноси: “иккаласи ҳам”) деб таржима қилган).

Юқоридаги камчиликларни ҳисобга олиб диалогнинг қуйидаги таржимаси таклиф этилади: “*Muhtar serçeparmağını ikinci boğumuna kadar burnuna sokup güldü. – Kaybolmadan önce var mıydı? Nasıl bir öküzdü? – Ala öküz... – İyi öküz müydü yoksa kötü mü? – Biliyorsunuz yerleri ekime hazırlama mevsimi, işte... – İyi öküz, birisi tutup götürmek isterse gider mi? – Elde avuçta bir şey yok... – Kendisi geri dönmez mi acaba?.. Birisi alıp götürürse, hemen geri dönmelisin, diye tembihlememiş miydiniz?.. Neden ağlanıyor? Aaa? Ağlanmasın...*

¹ Kahhar A., Hikâyeler, Çeviren Filiz Demirci, Toshkent, Mumtoz so‘z, 2010, s.41.

² Kahhar A., Hırsız, Çeviren Mahir Ünlü. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/komik-f-kralar/44-secilmis-yazilar/3860-abdullah-kahhar-hirsiz-hikaye>.

³ Қаҳҳор Абдулла; Ҳикоялар. – Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. www.zyouz.com.

⁴ Kahhar A., Hikâyeler, Çeviren Filiz Demirci, Toshkent, Mumtoz so‘z, 2010, s.42.

⁵ Kahhar A., Hırsız, Çeviren Mahir Ünlü. <https://www.edebi.net/index.php/edebi-eserler/komik-f-kralar/44-secilmis-yazilar/3860-abdullah-kahhar-hirsiz-hikaye>.

Умуман тўғри таржима қилиш учун сўз ёки бирикманинг мавжуд синонимларидан энг моси танлаб олиниши керак. Баъзан қардош тилларда ҳам бир хил маънода ишлатилган сўз ва ибораларнинг тузилиши, шакли ва образли асослари бутунлай бошқача бўлиши, баъзан уларга контекст ичида бир емас, бир неча бирикма мувофиқ келиши табиийдир.

Хулоса. Ўзаро яқин тилларга таржима қийинчиликларининг А.Қаҳҳор асарларининг турк тилига таржималари мисолида ўрганилиши мавзуга янгича ёндашиш ҳисобланади. Таржималардаги чигалликлар сабабини ёритиш, асл нусхага хос тил унсурларининг берилиши масалаларини тадқиқ этиш кечиктириб бўлмас вазифалардан саналади. Шу нуқтаи назардан ушбу мақола ўзбек адабининг сўнгги йилларда туркчалаштирилиб нашр этилаётган асарларини жиддий ўрганиш, таржималарни танқидий кўриб чиқиш йўлидаги ишлардан ҳисобланади. Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, таржималарнинг зарурат туфайли амалга оширилаётгани бадиий ижодга зид нарса. Зеро, таржима тақдирини бундай зарур шарт-шароитлар емас, балки таржимоннинг истеъдоди, савияси, тажрибаси, маданияти, диди, услуби ҳал етмоғи, бу соҳага ҳам жиддий эътибор берилиши ва уни бадиий таржиманинг умумий муаммоларидан ажратиб қўймаслик керак.

